

Kapitel 4

At bearbejde fokusgruppedata

Fokusgruppedata godt virke uoverskuelige at gå i gang med at se på. Deltagerne taler i munden på hinanden, afbryder hinanden og afbryder sig selv, så mange udsagn fremstår uafsluttede. Og de får hinanden til at skifte mening og modsige sig selv adskillige gange undervejs. Hvad kan man bruge det til? Hvor skal man ende og begynde? Og hvad skal man fokusere på? Der er jo eksempelvis både indholdet i det som siges, og de måder interaktionen foregår på, som umiddelbart springer i øjnene som relevant. Bearbejdningen af det empiriske datamateriale, som kommer ud af fokusgrupper, er på nogle punkter forskellig fra andre kvalitative interviews. Men der er også mange lighedspunkter.

Igen kan man vende tilbage til sin problemformulering, sine underspørgsmål og sin teoretiske forståelsesramme. Ofte bør disse dele af projektets analytiske design kunne hjælpe én med at overveje, hvordan bearbejdningen af datamaterialet kan foregå. Jeg valgte for eksempel, at jeg både ville fokusere på indholdet af det sagte, samt på de sociale former i interaktionerne. Indholdet skulle med, fordi min problemstilling prøver at belyse forbrugeres forståelser af madrisiko og deres normer i forbindelse hermed. Interaktionen skulle med, fordi min tilgang til forståelser ser dem som socialt konstruerede fortolkninger, og min tilgang til normer ser dem som forhandlinger.

At ville se både på indhold og interaktion er imidlertid meget brede valg. Der er et væld af forskellige kvalitative værktøjer at bruge, som kapitlet her kort beskriver og eksemplificerer. Men valgene afhænger også af, hvilken rolle fokusgrupperne spiller i projektet. Hvis fokusgrupperne fungerer som en slags brainstorm pilotempiri, og/eller hvis projektets teoretiske tilgange mest hælder til realisme, så er det ikke sikkert, at det er nødvendigt at inddrage analyser af selve interaktionen. Jeg vil derimod vove at påstå, at hvis man bruger fokusgrupperne som primært empirisk materiale og/eller hælder teoretisk til dele af socialkonstruktivismen, så får man for lidt ud af at bearbejde fokusgrupperne, hvis man helt udelukker den sociale interaktions betydning. Men her argumenterer jeg ud fra en antagelse om, at det indholdsmæssigt sagte bliver præget af de sociale former, hvorigennem det indholdsmæssige kommer til udtryk (Potter, 1996). Der følger mere om denne tilgang under kapitlets afsnit om beretninger og interaktioner.

Transskribering

Før man overhovedet kan begynde at bearbejde fokusgruppedata, er der et stykke rugbrødsarbejde, der skal udføres. Det er transskriberingen. Det er tilrådeligt at udskrive sine fokusgruppedata, også selv om man har dem optaget på video. Hvis man vil forsøge at lave en nogenlunde systematisk analyse (og det bør alle akademiske analyser være!), så er man nødt til at have data på skrift for at kunne overskue dem. Allerede her producerer man selvfølgelig en reduktion af data. Udskriften er en tekstlig repræsentation af data – det er ikke det samme som fokusgruppen i sig selv. Men denne reduktion kan man – hvis man ikke har fokusgruppen på video – forsøge at veje op ved at have noter med observationer om stemninger og kropssprog, og ved at indskrive latter, »m-m-m«er og andre lyde i dataudskrift.

Man skal i øvrigt være opmærksom på, at det kan være meget vanskeligt for folk, som ikke selv har været til stede, at transskribere data.

De kan simpelthen ikke kende stemmerne fra hinanden, og de vil også have sværere ved at indarbejde de forskellige øvrige lyde i båndbilledet. Man skal altså være forberedt på at skulle skrive sine fokusgrupper ud selv. Under alle omstændigheder er det en god idé at lytte sine bånd igennem et par gange, fordi det bringer stemninger og tonefald tilbage – eller gør én opmærksom på noget, som man ikke havde overskud til at observere, mens fokusgruppen kørte løs live.

Bloor et al. (2001) foreslår, at man ikke behøver at gå så rigtigt og detaljeret til værks med transskribering, som traditionerne foreskriver inden for specielt samtaleanalyse. Det er jeg meget enig i. Her lægger man vægt på, hvor lange pauser er i sekunder eksempelvis. Men Bloor et al. (2001:59-62) fremhæver en række træk ved udskrivning, som man bør overholde, og som i øvrigt stemmer overens med typiske anbefalinger inden for udskrivning af individuelle kvalitative interviews.

Man bør sørge for så vidt overhovedet muligt at få udskrevet al optaget tale. Det betyder eksempelvis, at når deltagerne taler i munden på hinanden, så skal alle parter udsagn med i udskriften. Det betyder også, at ufærdige sætninger og meget korte udtryk så som »m-m« og »ja-eh« også skal udskrives. Når tale ikke kan høres klart, hvis deltageren taler lavt eller taler med dialekt, så skal man prøve at skrive så meget som muligt, komme med kvalificerede gæt og ellers markere i udskriften, at der bliver sagt noget, som ikke kan forstås. Det er også vigtigt at identificere, hvem der taler. Specielt hvis man vil lave en form for interaktionsanalyse eller samtaleanalyse som del af sin bearbejdning.

Talesprog er meget forskelligt fra skriftsprog. Det ses tydeligt, når man omsætter talesprog til skriftsprog. Det gælder ikke kun interviewpersonerne, det gælder så sandelig også interviewer eller moderatoren! Det kan være metodisk lærerigt at høre, hvordan man rent faktisk får stillet sine spørgsmål til gruppen. Men det betyder samtidig, at hvis data ikke skal reduceres for meget, så må udskriveren ikke rense samtalerne for »øh'«, ikk'oss", »så det...« og andre lignende talevendinger. Man bør heller ikke prøve at ændre ordstilling eller på anden måde gøre talesproget nydeligere og mere velordnet lignende

skriftsprog. Andre mundtlige udtryk som latter, protestfnys og bekræftende eller benægtende lyde skal også markeres. Det samme skal manglende udtryk – det vil sige pauser.

Her følger et forslag til simple transskriberingsregler fra Bloor et al. (2001), kun lidt suppleret.

- [] til overlap i tale
- () til uforståelig tale
- til når taler selv understreger noget
- NEJ til høje udbrud
- [latter] til øvrige mundtlige udtryk
- til kortere pauser
- [pause] til længere pauser

Kodning, kategorisering og begrebsliggørelse

Disse redskaber til at bearbejde fokusgruppetata med er anvendelige stort set uanset hvilken problemstilling eller tilgang, projektet har. Blot skal den konkrete anvendelse af dem selvfølgelig tilpasses, hvilke teoretiske begreber man arbejder med. Afsnittet her forsøger primært at sætte redskaberne i forhold til fokusgruppetata. Mere detaljerede diskussioner af kodning, kategorisering og begrebsliggørelse kan derfor eksempelvis findes i Coffey and Atkinson (1996), Kvale (1996), Silverman (1993) og Strauss and Corbin (1990). Bloor et al. (2001) anbefaler i øvrigt også kodning, kategorisering og begrebsliggørelse under overskriften indeksering, og de bruger redskaberne til at tilvejebringe en forståelse af de indholdsmæssige emner i fokusgruppetata. Ofte ser man lignende analyseredskaber blive kaldt kondensering og tematisering i metodebeskrivelser af kvalitative metoder til bearbejdning af individuelle interviewdata.

Alle tre redskaber handler om at danne sig overblik over datamaterialet og få det reduceret på nogenlunde systematisk vis. Jeg bruger her ordet *kodning* om de foreløbige mærkater, som undersøgeren sæt-

ter på mindre bidder af tekstdata (Coffey and Atkinson, 1996:32-45). Andre bruger ordet kodning om alle tre redskaber, eksempelvis inden for »Grounded Theory« traditionen, hvor dette niveau af en analyse bliver kaldt åben kodning (Strauss and Corbin, 1990:61-74). Grounded Theory er en af de kendte varianter af intensive designs, hvor man argumenterer for, at teoretiske begreber bør dannes ud fra empiriske data, heraf »groundingen« af teorierne. Der er forskellige versioner også inden for Grounded Theory. Nogle arbejder forholdsvis rent induktivt, mens andre har nogle teoretiske begreber med på forhånd og derfor snarere arbejder abduktivt. Men tilbage til kodning. Det består i, at man kondenserer de lange datastykker i fokusgruppeudskriften ved at give en tematisk hovedoverskrift til hver datatid, der meningsmæssigt hænger sammen. På denne måde finder undersøgeren ud af, hvad der er blevet talt om indholdsmæssigt i store træk. Nedenstående udsnit fra én af fokusgrupperne fra projektet om madrisiko viser, hvordan man eksempelvis kunne lave en første kodning. Det er naturligvis svært at give indtryk af for alvor på meget lidt plads. Navnene på deltagerne i fokusgruppen her og i de følgende udsnit er alle pseudonymer.

KODNING

- Indkøb af kød *Jes: Man kan jo osse sige en sjælden gang vi får burger, så går vi ud og køber sådan en pose med de her flade...*
Corinna: Jeg fortryder det hver gang.
- Kvalitet af kød *Jes: Ja, det gør vi egentlig osse, fordi når man så har smagt dem, nå ja, det var sgu da nogen gode soyakager, ikke? Jeg forventer ikke, der er kød i dem....egentlig ikke.*
Katrine: Og hvorfor køber man ikke bare...
Corinna (afbryder): Og jeg steger dem tre gange så lang tid som en almindelig bøf af frygt for at der er et eller andet i...af bakterier, det må jeg indrømme.
- Håndtering af bakterier *Jes: Bakterier, det synes jeg osse, det vejer enormt meget efterhånden, altså bakterier i kød...når jeg har brugt mit spækkebræt til sådan noget, jamen så...[Katrine: Oh.] Ja-*

men jeg koger en kedel vand, du. Så først vasker jeg det med sæbe, så hælder jeg det over med kogende vand. Det kan godt være, det er lidt sygt, men...så er jeg sikker på det er rent, så hvad bliver det næste...for hvert æg man slår ud, så vasker man hænder. Altså det ER igen de der bakterier. Jeg tror osse...

Corinna (afbryder): Det er nok osse det der er primært for mig, det er det der at gøre noget med omtanke, specielt altså, det er netop de der ting.

Andre hensyn i dagligdagen – andre risici *Jes: Jeg tror bakterierne, der er i de der råvarer, de vejer mere i dag, end tilsætningsstoffer, ikke?*

Corinna: Jo.

Claes: Jo, det tror jeg osse.

– hverdagens tidsforbrug *Katrine: Man ved bare ikke...fordi så kan jeg osse nogen gange komme til at tænke på...bakterierne det er måske noget man bliver syg af her og nu, men man VED sgu bare ikke med de der tilsætningsstoffer, er det noget der på længere sigt...og hvorfor er der, ER der flere kræfttilfælde, eller er det fordi man bare nu opdager det, ikke. Eller ER det fordi der er et eller andet helt sygt i vores mad, ikke? [Claes: Jo.] Men man kan bare ikke...hvis man skal have mad på bordet hver dag, så kan man bare ikke gå og tænke på det hver dag...*

Corinna: Nej...og det er osse lidt med, altså tid sætter osse en eller anden form for begrænsning. Måske ikke lige præcis tilberedningstidspunktet, det gør det osse, men...bare hele planlægningen, hvis man sku' gå helt i dybden med hver enkelt ting, hvad der nu er...det er jeg ikke sikker på...at kreativiteten slår til. [Katrine: Nej.]

Først taler gruppen om indkøb af kød, dernæst om kvalitet af kød, og om håndtering af bakterier, og til sidst taler de om andre hensyn i dagligdagen.

Tit er udtryk for mening imidlertid komplicerede selv i umiddel-

bart simpelt udseende samtaler og diskussioner. *Kategorisering* beskriver processen, hvor undersøgeren sætter de forskellige koder i forhold til hinanden (Coffey and Atkinson, 1996:26-30, 50), for at se om nogle af koderne hænger sammen, om nogen af koderne står i modsætning til hinanden eller har konsekvenser for hinanden. Kategorisering kan betyde yderligere kondensering af datamaterialet, hvor flere koder samles under én kategori. Men det kan også betyde en komplicering af datamaterialet, hvor de første meget generelle koder suppleres med eller splittes op i mere specifikke. Kategorisering svarer derfor lidt til, det man inden for »Grounded Theory« kalder relationel kodning (Strauss and Corbin, 1990:97). Kategorisering kan være en blanding af at være empiridrevet og teoridrevet. Kategorier kan laves ud fra deltagerne i fokusgruppens egne kategoriseringer og kombinationer af koder. Og kategorier kan laves ved at undersøgeren bringer bestemte begrebsmæssige kategorier til materialet.

I dataudsnittet ovenfor kan man gøre kodningen mere specifik ved at notere sig, at i afsnittet kodet med »håndtering af bakterier« sætter gruppen dette i forhold til andre hensyn i dagligdagen – først andre risici, dernæst hverdagens tidsforbrug. Derfor kan man relatere koden »håndtering af bakterier« til koden »andre hensyn i dagligdagen«, som igen har to underkoder, »andre risici« og »hverdagens tidsforbrug«. Så får man flere koder på flere niveauer. Man kan også kategorisere for at kondensere yderligere. Både anden og tredje kode fra første runde kodning (det vil sige »kvalitet af kød« og »håndtering af bakterier«) kan samles under én kategori, der kan kaldes praktiske erfaringer med risikohåndtering.

Begrebsliggørelse er det sidste af de tre redskaber. Her sætter undersøgeren koder og kategorier i forhold til data igen og i forhold til sine teoretiske begreber. Man kan også sætte sine egne koder og kategorier i forhold til andre undersøgelser på samme felt, hvis deres datakategorier og typer giver mening i forhold til ens egne. På disse måder forsøger man at underordne det mere specifikke under noget lidt mere generelt. Undersøgeren ser efter temaer, gentagelser og mønstre. Men det er vigtigt også at se efter variationer, kontraster,

brud og paradokser for ikke blot at opfylde egne små hypoteser! (Coffey and Atkinson, 1996:46-51). Inden for »Grounded Theory« kalder man dette niveau for selektiv kodning (Strauss and Corbin, 1990:116-19). Begrebsliggørelse afspejler dermed, at undersøgeren forsøger at validere og problematisere egne antagelser om data. Det er her (hvis ikke før!), at man spiller djævlens advokat over for sine hidtidige kodninger og sit teoretiske batteri af begreber ved at sætte dem systematisk og reflekterende i spil med hinanden.

Dataudsnittet oven for er så lille, at det ikke kan lade sig gøre at vise processerne i begrebsliggørelse og problematisering af kategorier. Men jeg gør generelt det, at jeg kæder de hidtidige koder og kategorier sammen med begreber fra den mere anvendelsesorienterede del af min teoretiske forståelsesramme. Det drejer sig om begreber som madpraksis, forståelse ud fra levet erfaring, forståelse ud fra medieret viden, normer osv. Disse begrebsliggørelser sammenligner jeg på tværs af hele fokusgruppeudskriften for at se, hvad der nogenlunde danner mønstre og for at se, hvor begrebsliggørelserne ikke holder eller ikke hænger sammen. Det er vigtigt også at se efter brud og paradokser. Derfor skal man være forberedt på, at nogle begreber får en anden vægt, end man måske havde forventet.

Det skete i mine analyser med begrebet ambivalens, som også kan bruges på dataudsnittet ovenfor. Katrines fortælling om hendes overvejelser med at afveje mellem risiko fra bakterier og risiko fra tilsætningsstoffer antyder dilemmaer i forbrugeres hverdagslige fortolkninger af risiko. Dette sættes yderligere i et modsætningsrelief af hendes afsluttende bemærkning om, at det kan man ikke tage sig af, hvis man skal have mad på bordet hver dag. Her beskrives hendes konkrete praktiske erfaringer med mad og risiko som modsætning mellem forskellige hensyn i dagligdagen, der skal fungere. Det viste sig i samtlige fokusgruppeinterviews at være et tema, som konstant dukkede op – at forbrugeres erfaringer med risikohåndtering i forhold til mad kan fortolkes som præget af ambivalens. Derfor var jeg nødt til at lægge mere vægt på et teoretisk begreb om ambivalens i min forståelsesramme. Det svarer i øvrigt til, hvad en fokusgruppebaseret under-

søgelse fra Storbritannien om håndtering af miljørisiko i dagligdagen finder (McNaghten and Urry, 1998:97-101).

Den ene del af min teoretiske tilgang i projektet om småbørnsforældre og madrisiko er som nævnt i kapitel 2 en fænomenologisk inspireret hverdagslivsanalyse – kombineret med en socialkonstruktivistisk version af kulturteori. Den hverdagslivsanalytiske del af tilgangen betyder, at jeg i bearbejdningen af datamaterialet fra fokusgrupperne under kategorisering og begrebsliggørelse ser på forældrenes udtryk og diskussioner blandt andet som fortællinger og forhandlinger om praktiske og sociale erfaringer. Jeg fortolker også datamaterialet for mønstre i forbindelse med forældrenes konstruktioner af betydning af risiko og mad, samt deres konstruktioner af normer. Det kommer der eksempler på i de to følgende afsnit i kapitlet.

På grund af min delvise fænomenologiske tilgang, så hører jeg altså til dem, som godt tør analysere og fortolke fokusgruppedeltageres faktiske erfaringer og praksisser – og ikke kun se alle diskussionerne som situationelle diskursive konstruktioner og forhandlinger af normer, selv om det er en meget vigtig del. Jeg mener, det er analytisk legitimt, når man arbejder med sociale netværksgrupper. For det første udøver deltagerne i den situation en hverdagslig social kontrol af hinanden. Det er begrænset, hvor meget deres konstruktioner af egne praksisser og forståelser kan afvige fra noget, der er socialt genkendeligt for ægtefamilien og vennerne. For det andet er pointen med at kombinere fænomenologien og socialkonstruktivismen blandt andet at understrege, at folk altid konstruerer deres egne erfaringer i fortællinger til hinanden og i forskellige versioner alt efter kontekst. Hvis man derimod abonnerer på en stærk version af socialkonstruktivismen, så vil man argumentere for, at det ikke kan lade sig gøre at analysere og udtale sig om erfaringer og praksisser, fordi man ikke kan komme bag om de sproglige konstruktioner.

Som det sidste i dette afsnit kommer her en yderst forkortet udgave af en fænomenologisk, men også konstruktivistisk inspireret tilgang til emnet for fokusgrupperne i min undersøgelse. Forhåbentlig kan man se lidt om, hvilke begreber der indgår i systematikken om-

kring begrebsliggørelse. I øvrigt synes jeg, at én af fordelene ved denne tilgang analytisk set er, at alle disse begreber har lange og interessante teoriehistoriske diskussioner på sig. Men samtidig kan de fleste af dem også bruges relativt anvendelsesorienteret netop i forhold til bearbejdning af fokusgruppedata, når man får dem defineret mere udførligt (se Halkier, 1999, eller 2001b).

Forbrug udgør en specifik form for praksis i hverdagslivets socialitet, hvorved dækningen af behov kombineres med udtryk for identifikation (Falk, 1994; Gronow, 1997; Warde, 1997). Forbrug omfatter ikke kun køb, men også brug og afskaffelse af varer og tjenester. Forbrug er således del af det sociale rum, hvor mennesker tager del i at producere og reproducere social mening og sociale relationer i det daglige liv, idet de forsøger at sammenknytte deres forskellige roller og erfaringer (Gullestad, 1989; Luckman, 1989). Forbrugeres erfaringer er på den ene side et resultat af og på den anden side grundlaget for deres praksisser og fortolkninger i interaktion med relevante andre (Berger and Luckman, 1987:33-48; Goffman, 1959:245; Lave, 1988:178-79; Schütz, 1975: 23-41). Ressourcer, levevilkår og sociale netværk påvirker naturligvis også de erfaringer, som den enkelte gør sig.

Risikohåndtering i forbrug bliver derfor en del af forbrugernes erfaringer med mad. Risiko bliver en del af praksisser, der handler om noget helt andet, eksempelvis at lave et måltid mad der smager lækkert. Risiko bliver koblet til eksisterende fortolkninger eller ændrer fortolkninger, eksempelvis fortolkningen af hvem i fødevarersektoren man har tillid til. Risiko bliver brugt til at udtrykke sociale relationer gennem, eksempelvis hvordan éns familie fungerer. Således producerer forbrugere deres egne fortolkninger og håndtering af risiko i madforbrug (Sellerberg, 1991:196).

Fortolkningsmetodikker

Metodikkerne i dette afsnit kan bruges til at gå mere i dybden med indholdet i betydningsdannelserne i mindre områder af fokusgrup-

peudskriften. Kodning, kategorisering og begrebsliggørelse handler som metodikker alle om at gøre store mængder datamateriale mindre på systematiske analytiske måder. Fortolkningsmetodikker handler ofte om at dykke ned i og sammenligne små mængder datamateriale og udvide forståelsen af disse.

Fortolkning handler om at forsøge at forstå mening. Inden for hermeneutikken – som er en del af grundlaget for moderne former for fortolkende tilgange – arbejder man ud fra en forventning om, at forståelse indebærer, at dele og helhed i tekster hænger sammen. Desuden bygger ens forståelser altid på de for-forståelser, som man bringer til teksten (Gadamer, 1993:265-77). Det fornuftigste, man kan gøre som forsker eller studerende, er at gøre sig selv og andre de for-forståelser klart. Så kan man bedre selv være systematisk i sine fortolkninger, og andre kan gennemskue og vurdere ens fortolkninger.

Én måde at begynde fortolkninger af fokusgruppedata er derfor at klargøre en række *fortolkende spørgsmål*. Steinar Kvale udtrykker det ved at sige, at spørgsmålet har primat (Kvale, 1996:210). Det betyder, at undersøgerens fortolkninger af betydningsdannelse delvist afhænger af, hvilke spørgsmål undersøgeren stiller til datamaterialet. At være klar på sine spørgsmål til datamaterialet er at vide fra hvilke perspektiver, fortolkningerne foregår. At fortolkningens indhold både afhænger af datamaterialet men samtidig også af, hvor man spørger fra – hvilket spørgsmål man stiller til datamaterialet. Det er en håndværksmæssig analytisk pointe at huske, også for de projekter, som ikke vil gå voldsomt i dybden med fortolkninger, fordi den slags projekter med fokusgrupper også vil blive spurgt ud om gyldigheden af fundne mønstre i bearbejdningen af fokusgruppedata. De spørgsmål, man som undersøger stiller, skal som hovedregel hænge sammen med problemstillingen og spørgeguiden for fokusgruppen. Men det er vigtigt at være åben over for perspektiver, som man ikke som undersøger har kunnet forestille sig på forhånd. Det vil sige perspektiver, som udfordrer ens for-forståelser, og som måske er kommet frem via de første runder af bearbejdning.

Jeg stillede blandt andet en række faste fortolkende spørgsmål til

mine fokusgruppedata materialer – og jeg stillede i øvrigt de samme spørgsmål til tekstanalysedelen af de forskellige medietekster for at kunne sammenligne konstruktionerne af betydning i det to typer materiale. Spørgsmålene lyder:

- Hvad forstås ved risiko?
- Hvilke forbrugspraksisser konstrueres som risikable?
- Hvilke andre betydninger er relateret hertil?
- Hvordan konstrueres forbrugers forhold til risiko ved mad?

De to første spørgsmål udspringer direkte af projektets problemstilling om, hvordan forbrugere forstår og håndterer risiko i forhold til mad. Det tredje spørgsmål udspringer af projektets teoretiske forståelser om, at risiko og risikohåndtering er viklet ind i mange forskellige dimensioner af betydningsdannelse i hverdagslivet. Derfor kan det være klogt at holde så åbent et perspektiv som muligt for, hvad denne betydningsdannelse hænger sammen med. Det sidste spørgsmål udspringer dels af problemstillingen, der jo er optaget af forbrugernes normer. Men det udspringer også til dels af, at mine første runder af kodninger og kategoriseringer havde vist, at forældrene i samtlige fokusgrupper talte om forbrugers rolle som aktør i samfundet på madområdet.

En anden måde at bedrive fortolkning på er at gå etnograferne og antropologerne i bedene og forsøge at lave en *domænefortolkning*. Undersøgeren fokuserer her på en række bestemte områder eller begreber i samtalerne i fokusgruppedata. Ud fra fokusgruppens deltagers hverdagslige udtryk og fortolkninger på området, så kan undersøgeren fortolke sig frem til et sæt af betydninger, der deler mening ved at være sprogligt forbundne. Dette sæt kaldes et domæne. Undersøgeren spørger til fokusgruppedata materialet, hvor »noget« er, hvornår »noget« er, hvordan »noget« foregår, hvad »noget« er ligesom, og hvad er resultaterne af »noget« (Coffey and Atkinson, 1996:89-100). Egentlig hænger denne form for fortolkning sammen med etnografiske måder at interviewe på, hvor interviewer stiller beskrivende spørgsmål og strukturelle spørgsmål om tilhørsforhold

til typer (Spradley, 1979:132-54). Derfor kan det måske være svært at lave en gennemført domænefortolkning på fokusgruppedata, hvor moderatoren netop ikke har stillet så mange af denne slags spørgsmål. Til gengæld vil man ofte opdage, når man trawler sine fokusgruppedata igennem, at deltagerne har stillet hinanden den slags spørgsmål. Derfor kan det være muligt i hvert fald at lade sig inspirere af metodikken til at indkredse forskellige felter af betydningsdannelse i fokusgruppematerialet. I Bloor et al. (2001:70) foreslår forfatterne at forsøge sig med »logical analysis«, hvor formålet er at kortlægge logikkerne i informanternes – altså deltagerne i fokusgruppen – betydningsdannelser. Det virker som en strategi for fortolkning, der minder om domænefortolkning, blot mindre struktureret.

I undersøgelsen med småbørnsforældrene og madrisiko lavede jeg fortolkninger inspireret af domænemethodikken i forhold til en række områder eller begreber i fokusgruppematerialet. Det var oplagt at gøre det i forhold til området risikohåndtering. Efterhånden som bearbejdningen af fokusgruppematerialet tog fart, så domænefortolkede jeg også for eksempel i forhold til området »ambivalens« og i forhold til området »forbrugeren som aktør«.

Men som sagt så kan domænefortolkning inspirere fortolkninger på alle slags emner for fokusgrupper, hvor man vil i dybden med bestemte betydningsdannelser, disses relation til andre betydninger og til deltagerens kontekster. Hvis éns fokusgrupper handler om unge vælgeres manglende politiske deltagelse, eller de handler om nye ledelsesformer i en offentlig organisation – ja, så kan det være nyttigt at domænefortolke på de unges betydningsdannelse omkring politisk deltagelse, eller på forskellige medarbejdergruppers betydningsdannelse omkring ledelsesformer.

Og en af de gode ting ved fokusgruppedata i den forbindelse, sammenlignet med individuelle interviews, er, at undersøgeren får flere forskellige menneskers bud på disse betydningsdannelser og kan se dem blive forhandlet og revideret samtidig.

Til sidst vil jeg nævne et par relaterede former for fortolkningsmetodikker, som går endnu mere ned i enkeltsteder i fokusgruppedata-

materialet. Det drejer sig om *konnotationer, metaforer og selvfølgeligheder*.

Såvel begrebet konnotation som begrebet metafor stammer fra semiotikken; læren om tegn og symboler. Jeg vil ikke begive mig ud i en lang udredning om semiotik, det er der andre, som er bedre til at gøre mere udførligt (se eksempelvis Hall, 1997 og Dinesen, 1994). Men det er vigtigt at gøre sig klart, at også her er der forskellige teoretiske versioner på spil. En mere strukturalistisk orienteret semiotik, hvor betydningsdannelse er indlejret i sprogligt-kulturelle strukturer. Og en mere aktørorienteret semiotik, hvor betydningsdannelse nok er forbundet med sprogligt-kulturelle strukturer, men også er afhængig af aktive fortolkeres praktiske brug af sprog og tegn. Hvilken version, man vælger sig, skal afhænge af, hvilken teoretisk tilgang éns projekt arbejder ud fra.

Konnotation er en del af et begrebspar, hvor begrebet denotation også indgår. Lidt forsimplet betyder denotation de umiddelbare beskrivende former for betydning, som kan fortolkes af tekster og billeder, mens konnotation betyder de underliggende eller associerede kulturelle medbetydninger, som kan fortolkes ud af tekster og billeder. Når en undersøger fortolker for konnotationer, så går hun eller han altså efter at sige noget om de mulige kulturelle indforståetheder og underliggende antagelser. Problemet er, at det kan være svært at sondre mellem denotationer og konnotationer. En socialkonstruktivist ville eksempelvis hævde, at enhver grænsedragning mellem noget denotativt og noget konnotativt i en fortolkning i sig selv er konnotativt afhængig. Det er derfor med semiotisk inspirerede fortolkninger som med så mange andre analysestrategier – det er vigtigt at ekspliciterer sine egne for-forståelser!

Jeg brugte konnotation i fortolkning i forbindelse med fokusgruppemateriale som en del af forberedelsen til fokusgrupperne, fordi jeg lod mine deltagere se på, gramse på, lugte til og tale om konkrete madvarer på bordet. Jeg syntes, at jeg var nødt til at danne mig en foreløbig forestilling om, hvad forældrene eventuelt kunne forbinde symbolsk med de forskellige madvarer, for at have noget at holde

mine fortolkninger i databearbejdningen af forældrenes konnotationer til madvarerne op imod. Et eksempel er at økologiske madvarer ofte konnoteres med mere naturlighed end konventionelt producerede madvarer.

Metaforer er en måde at fortolke mening på, hvor fortolkningerne finder billeder og figurlige betydninger. Metaforer kæder to eller flere betydninger sammen under deres fælles karakteristika på den måde, at én betydning udtrykkes gennem en anden (Coffey and Atkinson, 1996:85-89). I eksemplet neden for udtrykkes betydningen »vanskelighed ved at orientere sig« gennem betydningen »jungle«. Metaforers billedsprog eller figurlighed er udtryk for fortolkninger, der er socialt delte i en grad, at de kan bruges til at give en enkel forklaring på betydningen af noget. Derfor er man som undersøger i nærheden af noget kulturelt og socialt vigtigt, når man støder på en metafor i datamaterialet. Ind imellem vil deltagerne i fokusgrupper som del af deres beretninger og forklaringer til hinanden benytte sig af metaforer.

En metafor, som dukker op i fokusgrupperne om madrisiko, er »jungle«. Billedet af junglen som et uoverskueligt og uigennemtrængeligt areal, der skal krydses for at nå frem til noget andet, bliver brugt af deltagerne i fokusgrupperne til at udtrykke deres usikkerhed over for at finde, hvad de forstår som sikker og ordentlig mad. Her et kort citat, hvor metaforen optræder, hvor én af mødrene er ved at forklare de andre om sine indkøbspraksisser:

»...men jeg har det i hvert fald selv sådan at selvfølgelig vil jeg gerne give Iben det bedste af det bedste, og jeg vil osse gerne, hvad skal man sige, prøve på at købe, hvad skal man sige...det bedste af det bedste råvarer, og hvad ved jeg, ikke, men jeg synes bare osse, at man kan gøre det til en...nærmest en jungle at opspore, fordi du bruger oceaner af tid på at finde det rigtigste af det rigtigste, ikke?«

Bemærk i øvrigt brugen af billedet oceaner lige bagefter.

En lidt mere figurlig form for metafor dukker op i en fokusgruppe,

hvor én af mødrene fortæller om sine indkøbsvaner, og hvordan økologiske varer spiller en særlig rolle som mere »sikker« mad. Efter en lang beskrivelse af konkrete varer, hun køber, slutter hun sin fortælling af således:

»...så jeg går da meget efter ø-mærket på den måde, hvad der er kommet hjem...så får vi ind imellem en dåse uøkologiske pølser og dårlig samvittighed.«

Kvindens brug af billedlig forklaring af, hvordan hun synes hendes familie ind mellem får dårlig samvittighed til middag, bliver diskuteret og brugt videre i fokusgruppens forhandlinger med hinanden. Muligvis fordi metaforen fungerer som en klar forenkling, de andre deltagere kan spejle deres egne erfaringer i. Jeg syntes også selv så godt om metaforen, at jeg brugte den til titlen på projektets populærrapport, »Kan man spise dårlig samvittighed?«

At bemærke sig selvfølgeligheder i deltageres fortællinger, forhandlinger og argumenter er en sidste form for fortolkning, som jeg vil nævne. Sociale og kulturelle selvfølgeligheder er de betydninger, som deltagerne i fokusgruppen ikke stiller spørgsmålstejn ved. Det er de antagelser, som deltagerne tager for givet for at kunne sige bestemte ting. Mange gange bliver der ikke engang sat ord på, fordi sociale og kulturelle selvfølgeligheder ofte fungerer som tavs viden (Hastrup, 1992:29-30; Spradley, 1979:9). Signaler i fokusgruppens diskussioner på selvfølgeligheder kan nu godt være sproglige. Hold øje med udtalelser hvor deltagerne bekræfter hinanden i, at »sådan er det bare« eller »sådan gør man« og lignende, eller der hvor deltagerne skifter fra at tale i jeg-form til at tale i man-form eller vi-form. Ellers må man løbe an på at prøve at fortolke, hvad deltagerne tilsyneladende er nødt til at antage socialt og kulturelt for at kunne sige som de gør eller blive enige om det, de danner konsensus om. Man kan eventuelt stille et fortolkende spørgsmål.

Prøv at se den følgende udveksling i én af fokusgrupperne om madrisiko:

Marie: Altså hvis man sådan kunne følge årstiden...så...det er det jeg prøver på, når jeg laver mad. Jeg gider simpelthen ikke spise grøn salat uden indhold om vinteren. På den anden side synes jeg det er lækkert om sommeren. Altså om vinteren vil jeg gerne have noget groft grønt med nogle flere fibre. Men øh...

Jan: Kyllingerne f.eks., som vi har fået i aften ikke, de er jo en påskespise, jo ikke. [Marie: Ja] Men det er tit svært. Men det er i virkeligheden begrænset til et par måneder der om foråret, hvor du kan få kyllinger... hvis man sku' følge året ikke? [Marie: Jo]

Mette: Men det er jo osse den ideelle tanke. Altså det er jo osse når man snakker om det og så tænker, nå, men hvad er det jeg allerhelst gerne vil. Så er det sådan, så ind imellem så husker man, at det er det, man gerne vil – og så er der de der dage, hvor man fandeme bare lige skal nå at hente alle børn og købe ind og har fri klokken syv, ikke? Altså da er det altså flæskesteg og...[Jan: (afbryder) Nåh, mandag til fredag?][latter]...og pommes fritter eller sådan noget.

Marie: Altså, hvis børnene vælger, hvad skal vi spise i dag, så får vi noget stegt mad med kartofler og sovs. Og så ved man, at så er der ro! Alle spiser og alle er glade. [fnisen]

Mette: Det er jo det at...det synes jeg i hvert fald er vigtigt at tillade sig at sige, jamen så er det det, ikke. [Marie og Sara: Mmm]

Deltagerne i gruppen danner her konsensus om, at det er legitimt ikke altid at forbruge de madvarer, som de helst vil (her følge årstiderne), fordi hverdagen med børnene fungerer efter bestemte tidsskemaer. Man kunne fortolke denne normative konsensus sådan, at den bygger på en selvfølgelig antagelse om, at hverdagens tidspuslespil ikke kan ændres. Eller at konsensus bygger på ikke at problematisere, at man først er familiemenneske, dernæst aktiv forbruger.

Beretningsmåder og interaktionsformer

Dette sidste afsnit i kapitlet prøver at give idéer til redskaber, hvormed man kan fortolke og analysere de aspekter ved fokusgruppedata,

som har at gøre med de socialtsproglige former, hvorigennem betydningdannelsen skabes. Disse redskaber er derfor ikke nødvendigvis nogen, som alle fokusgruppeprojekter kan finde brug for – eller vil prioritere. Man skal derfor ikke under læsningen lade sig overvælde af en følelse af, at »uha hvor skal man kende mange teorier for at bearbejde fokusgruppedata«. Oversigten er ment som inspiration, og da hver af metodikkerne er mere specialiserede end de foregående om analyse og fortolkning, tager de lidt mere sideplads. Hvis man får lyst til at arbejde med én eller flere af metodikkerne, er der forslag til litteratur, der går mere i dybden for hver af metodikkerne. Men det er redskaber, som kan gøre, at man får meget mere ud af sine analyser og fortolkninger. I hvert fald vil man typisk argumentere sådan ud fra en socialkonstruktivistisk inspireret tilgang til fokusgruppedata. Ud fra en sådan tilgang kan man ikke sige ret meget om konkrete betydninger i fokusgruppedata uden at sige noget om, hvordan processerne for betydningdannelserne foregår.

Afsnittet præsenterer kort fire forskellige metodikker, som kan komplementere hinanden, og giver konkrete eksempler på brugen af dem. Det er interaktionsanalyse, samtaleanalyse, diskurspsykologi og diskursanalyse. Men først en lidt mere teoretisk begrundelse for netop disse fire metodikker. Jeg ser mønstrene i fokusgruppedatas forhold mellem betydningsmæssigt indhold og processer af betydningdannelse som en dobbelt proces. Betydningsdannelse er afhængig både af konkrete aktørers praktiske fortolkninger og af eksisterende sociale og kulturelle strukturer for betydninger. Med andre ord ser jeg betydningdannelse som et samspil mellem betydning som fastlægges i konkrete situationer, og betydning som er blevet historisk-institutionaliseret.

Datamaterialet i fokusgrupper skabes via samtale mellem deltagerne. Samtale er en interaktionsform, der både er diskursiv og praktisk. Praktisk i den forstand, at diskursive udtryk og fortolkninger også er at gøre noget. Men også praktisk i den forstand, at diskursive udtryk muliggør at gøre noget. Det vil sige, at diskursive udtryk har praktiske konsekvenser og/eller udspringer af praksisser. Endelig er

samtaler også både diskursive og praktiske, fordi diskursive udtryk jo handler om noget (Luckmann, 1989:22; Potter, 1996:12).

Samtalers interaktion er med til at forme den sociale virkelighed, idet interaktionen er med til at skabe, forhandle og forandre kulturelle og sociale betydninger i samtalsituationen. Der sker i samtalerne en indholdsmæssig konstituering af mening, begrundelser, regler og legitime brud på regler. Indholdsmæssige betydninger af fænomener – såsom »risiko« og »sikker mad« – er åbne og fleksible. Men i samtaler sker der en konkret, situationel fiksering af betydningen gennem de udkast til forståelser, som deltagerne i samtalen forhandler om, eksempelvis "økologiske æg er sikker mad". Det er det, som etnometodologien (Garfinkel, 1967:4-7) og samtaleanalysen (Psathas, 1995:2-3) kalder indeksikal dannelse af betydning. Denne indholdsmæssige betydningsdannelse bliver samtidig præget af samtaleforløbets sociale dynamikker. Samtaler kan ansues som trafik, »talk as traffic« (Antaki, 1994:107). De midlertidige delordener i betydningsdannelse, der formes i samtalen, er også afhængige af, hvem der siger hvad, hvornår og hvordan.

Men den dannelse af betydning, som foregår gennem en samtale i eksempelvis en fokusgruppe, er netop ikke kun situationel. Samtalers sociale kontekster rummer forskellige andre sociale og samfundsmæssige rammer (Collins, 1988:61-63; Goffman, 1974:560-63). Samtaler trækker altid også på andre diskursive repertoarer, der er i omløb i samfundet (Antaki, 1994:118-19; Potter, 1996:115-16).

Jeg definerer diskursive repertoarer som større komplekser af socio-sproglige forståelser, der er tilgængelige i samfundet. Disse repertoarer kan deltagerne i fokusgruppen motiveres af, henvise til, bruge som begrundelse for egne positioner, kombinere, omfortolke, distancere sig fra og så videre. Denne forståelse ligger tilsyneladende også i de dele af diskursanalyserne, som lægger vægt på diskursers principielle uafsluttedhed og instabilitet (Jørgensen og Phillips, 1999:124-26; Laclau, 1996: 48-53). På den måde kan brugen af de forskellige diskursive repertoarer i samtaler og de tilknyttede sociale praksisser potentielt ændre ved hinanden. Den indholdsmæssige betydningsdannelse i samtaler trækker

altså også på større institutionaliserede dynamikker, der ikke er situationelle. Legitimiteten i den enkelte deltagers begrundelser (eller mangel på samme) kan derfor også hænge sammen med begrundelsernes tilknytning til disse diskursive repertoarer. Lige så vel som legitimiteten kan hænge sammen med den enkelte deltagers overholdelse af samtals sociale ritualer (Branaman, 1997:lxvii- lxx).

Interaktionsanalyse

Her kunne en socialpsykolog have præsenteret mange andre tilgange. Men jeg vil nøjes med at henlede opmærksomheden på sociologen Erving Goffman. Hans egne skrivelser er ikke lagt an på at vise, hvilke metoder, man kan bruge, når man skal analysere sociale samhandlinger. Men mange af hans analytiske pointer kan bruges som inspiration til at se, hvad der *også* foregår, når deltagere i fokusgrupper diskuterer – ud over hvad de indholdsmæssigt taler om. Goffman studerer nemlig, hvordan social interaktion bliver gennemført i praksis i interpersonel kommunikation.: »I assume that the proper study of interaction is not the individual and his psychology, but rather the syntactical relations among the acts of different persons mutually present to one another« (Goffman, 1967:2). Der er navnlig to hovedpointer hos Goffman, som er værd at huske, når man skal analysere, hvad der foregår i fokusgrupper. For det første at mennesker i interaktion med hinanden forsøger at opretholde deres selv-fortællinger. For det andet at samtale kan forstås som sociale ritualer.

Den første pointe er nok én af de mest velkendte i Goffmans interaktionsanalyse. Den stammer helt tilbage fra hans tidlige forfatter-skab med bogen »The presentation of self in everyday life« (Goffman, 1959). Pointen om opretholdelse af selv-fortællinger er i mange år blevet fortolket essentialistisk, sådan så man forestiller sig, at folk fremstiller sig selv strategisk over for de fleste mennesker (»front-stage«). Folk har så et sandt selv, som de viser sammen med meget få mennesker (»back-stage«). Med fremvæksten af socialkonstruktivismen er der nu til dags en tendens til at fortolke det anderledes, så man argu-

menterer for, at folk i alle kontekster fremstiller sig selv. Med vore dages fragmenterede hverdagsliv er det en måde, som de fleste skaber deres identifikation på – ved at fremstille og genfremstille deres fortælling om sig selv i selskab med andre (Branaman, 1997:xlvi-liv; Tselon, 1992). Uanset hvilken social kontekst selv-fremstillingen foregår i, er social interaktion afhængig af en række regler. Ikke regler som love eller som regularitet, men regler som implicitte antagelser, en slags praktisk viden om »hvordan man kommer videre« i samhandling (Manning, 1992:77-79). Goffmans argument i hans allersidste skrivelser er, at bagved disse udtalte antagelser ligger blandt andet den drivkraft, at folk gerne vil demonstrere normalitet over for hinanden. Disse implicitte antagelser er også en del af vores kropssprog og mimik. Folk siger »ups« og spjætter med kroppen, når de snubler over noget. Det er for at fortælle os andre, at de godt ved hvordan man går normalt!

Den anden pointe om at se samtaler som sociale ritualer bygger videre på, at social interaktion er afhængig af udtalte antagelser om, hvordan man kommer videre. Disse udtalte antagelser får nemlig over tid karakter af en slags lokale rammer for, hvordan interaktion foregår i denne kontekst (Collins, 1988:58-61). På den måde producerer og reproducerer samtaler sociale relationer mellem mennesker. Det betyder ikke, at rammer ikke kan brydes og ændres, men det kræver en langt større indsats at gøre det, end at tilpasse sig rammerne i samtalsens rituelle karakter (Kendon, 1988:31).

Hvad kan man bruge disse pointer til i forhold til at analysere fokusgruppetata? Jeg vil hævde, at de kan være nyttige som perspektiver på gruppedynamikkerne og på forholdet mellem de individuelle narrativer og gruppedynamikkerne. Goffman hjælper én til ikke kun at stirre sig blind på indholdet i, hvad deltagerne i fokusgrupper siger til hinanden. At kunne se at når én deltager siger noget bestemt indholdsmæssigt, så handler det måske lige så meget om at opretholde vedkommendes selv-fortælling. Eller at når gruppen bliver enige om noget indholdsmæssigt, så kan det handle lige så meget om at genoprette en del af deres sociale relationer med hinanden.

Det sidste kan eksempelvis ses i et uddrag fra mine fokusgruppe-data med småbørnsforældre om madrisiko. Sara og Jan er ikke et par, og de har i det meste af fokusgruppeforløbet positioneret sig selv i modsætning til hinanden omkring håndtering af madrisiko. Saras selv-fremstilling er præget af, at hun argumenterer for at forbrugere skal tage sig af madrisiko, og hun fortæller, hvad de selv gør hjemme for at håndhæve dette, som for eksempel at købe økologiske varer. Mens Jans selv-fremstilling er præget af, at han fortæller om sin oplevelse af at blive irriteret over at få problemerne med madrisiko smidt i hovedet gennem medierne. Her er vi til sidst i interviewet, og her ændrer Sara sin indholdsmæssige argumentation om, hvad der er vigtigt at gøre som forbruger. Det kan potentielt fortolkes som et led i at genopbygge relationen med Jan. Læg også mærke til, at de to andre kvinder i fokusgruppen bakker Jan op ved at komme med bekræftende lyde anden gang han fremfører sin beretning. Jan kommer også Sara i møde ved sprogligt at begynde sine indvendinger i sin sidste udtalelse i udsnittet med at give hende delvist ret. Endelig bruger de begge to humor til at forsøge at få de andre i gruppen over på deres side. Sara spiller på den dobbelte betydning af ordet »handle« i sin første udtalelse, og Jan spiller i sin første udtalelse på den potentielle misforståelse af, hvem der har to jobs – i forhold til hans argumentation om travlhed i familien.

Sara: Men det, det... man behøver vel ikke at holde det til kun at være forbruger, vel? Altså man kan jo osse handle politisk på det. Og man kan...altså enten et politisk parti, eller osse...der er en forening der er stiftet, som jeg har fået materiale fra, som...faktisk er en forening af småbørnsfamilier...hvad pokker er det nu den hedder. ...[...] Det synes jeg er enormt godt. Hvis det skulle være kunne jeg godt finde på at engagere mig lidt fordi...så ville jeg i hvert fald føle at jeg handlede lidt i forhold til det, ikke? Altså ikke handle varer vel? [latter]

Jan: Ja, jeg må jo indrømme, at jeg melder altså pas på det. I meget høj grad altså...Jeg har...jeg synes at mit liv det mere drejer sig om at have det hyggeligt med de fire børn jeg har...end at gå ind og handle på...det økologiske

og det ene og det andet, altså. Og så er det selvfølgelig kun en sandhed med modifikationer, fordi selvfølgelig er der nogen ting som....som går ind og rammer mere end noget andet gør, ikke? Men jeg må da nok indrømme at sådan overskud eller underskud, så er der sgu ikke meget tid tilbage, når man har fire børn. [Sara: Nej, det er klart.]...og to fuldtidsjobs. Altså jeg har ikke to, men vi har et hvert, ikke? [latter]

Sara: Jamen, jeg må så osse sige, at jeg har jo ikke gjort det.

[snakker med ungerne]

Sara: Men det er en go' mulighed synes jeg bare, hvis det er.

Jan: Jo, jo, men selvfølgelig er det da det...[Sara: Så der kommer informationer for det sådan, ikke?...]jo men selvfølgelig er det da det. Men jeg må nok sige, jeg melder pas på det alligevel, fordi at...jeg kan ikke se hvor jeg skulle få noget tid til at læse de informationer og handle på dem eller la' være med at handle på dem. Jeg synes det drejer sig om, det der er vigtigt, det er mere at ha' det godt med sine børn. [Marie og Mette: Mmm]

Sara: Men det er jo osse en mission i sig selv i forhold til det der, her-nær-sagt. Altså at man...at bruge tid på sine unger og have noget go' tid sammen med dem. Og osse...et eller andet sted har det jo osse dybest set osse noget at gøre med, hvad man viser dem moralsk. Altså jeg mener ikke sidde og spise økologiske gulerødder, men, men....at de kan mærke hvad der sådan er livskvalitet eller lære dem om det for eksempel...et smadderhyggeligt morgenbord hvor man sidder og snakker og sådan noget...det synes jeg faktisk osse er en god måde at handle på i forhold til...en bedre verden her-nær-sagt.

Hvis man vil læse mere om og af Goffman, så er et godt sted at starte Lemert and Branaman: »The Goffman reader« (1997).

Samtaleanalyse

Metodikkerne her interesserer sig for den sociale orden, som skabes situationelt gennem samtalers dannelse og italesættelse af betydning (Psathas, 1995:2-3). Én af hovedantagelserne i samtaleanalyse er, at den sociale organisering af samtalers forløb er med til at bestemme den indholdsmæssige betydningsdannelse. Ikke helt ulig Goffman i

øvrigt. Men både Goffman og samtaleanalytikere bygger også videre på etnometodologiens argument om betydningsdannelsens indeksikalitet (Garfinkel, 1967:4-7). Nemlig det forhold at betydning af ord og handlinger er multidimensionel, men at samtaler skaber en midlertidig konkret fiksering af betydning.

Samtaleanalyse er imidlertid langt mere systematisk empirisk orienteret, end Goffman var. Ligeledes er samtaleanalyse også meget mere fokuseret på de sproglige detaljer. Og man har udviklet på en lang række begreber for forskellige former for samtaleinteraktion, så som talehandling og turtagning. Samtaleanalytikere er typisk optaget af, hvad der kan opdages empirisk ud fra konkrete stumper af samtaler. Til gengæld mener de mere fundamentalistiske versioner, at undersøgeren ikke kan spore betydning i samtaler, der rækker ud over selve samtalen. Mainstream-versionerne nøjes med at advare imod at overfortolke, hvad beretninger og forklaringer i samtaler gør, før man har et overblik over mønstrene i samtals sociale organisering (Antaki, 1994:69-70). Samtaleanalyse rummer mange redskaber, som kan være nyttige i forbindelse med at analysere fokusgruppedata. Jeg vil her blot give ét eksempel på en måde at analysere den sociale organisering af samtaler i fokusgrupper. Hvis man vil læse mere om samtaleanalyse, kan jeg anbefale Antaki (1994), Nofsinger (1991) og Psathas (1995).

Charles Antaki beskriver i sin bog *Explaining and arguing – the social organization of accounts* (1994), hvordan bestemte måder at udtrykke sig på viser sig at blive regelmæssigt fulgt af bestemte tilsvarende andre ytringer. Det handler om, hvordan deltagere i samtalen tilbyder mulighed for at udtrykke sig til de andre, og hvordan de andre optager og bruger muligheden. Mange empiriske samtaleanalyser viser, at der er nogle bestemte gennemgående mønstre i, hvilke udtryk der følger efter hvilke – og hvad der sker, hvis det efterfølgende »svar« ikke er det foretrukne. Det er da også Antaki, som kommer med metaforen om, at »talk is traffic« (Antaki, 1994:107), samtale er trafik. Nedden for følger en dansk udgave af et skema over forskellige starter og svar.

Startere	Krav, tilbud, invitation	Vurdering, formulering	Spørgsmål	Bebrejdtelse
Foretrukket svar	Accept	Enighed	Forventet svar	Benægtelse
Ikke-foretrukket svar	Afvisning	Uenighed	Ikke-forventet svar	Indrømmelse

Kilde: Antaki, 1994:80.

En sådan skematik kan man eksempelvis bruge i sine analyser af fokusgruppedata som en del af at vurdere, hvordan indholdet af sociale normer konkret forhandles. Skematikken er også velegnet som led i analyser af, hvordan fokusgruppemedtagere implicit trækker på konsensus, aktivt danner konsensus eller håndterer konflikter. Her følger et eksempel fra en af fokusgrupperne om madrisiko. Minna og Johannes er gift, og i uddraget er Minna i færd med at overbevise ét af de andre par i fokusgruppen om, at man bør købe økologisk. Minnas måde at tale på antager en enighed mellem hende og Johannes om motivet til at bruge økologiske madvarer. Men Johannes kommer med et ikke-foretrukket svar på hendes vurdering første gang, til trods for at hendes sprogbrug lægger op til bekræftelse med flittig brug af udtrykket »ikk'oss'«. Anden gang svarer han snarere med supplerende enighed. Det giver vigtig viden om den konkrete konstruktion og forhandling af normen »man bør købe økologisk«.

Minna: Men man kan vel sige, når vi nu giver de 3 – 4 – 5 kr. mere for to kilo mel, ikk'oss, når vi køber mel, lige nøjagtig mel, så...så er det jo osse fordi vi tror på, at vi får en bedre vare, hvis det er økologisk, ikk'oss?

Johannes: Nej. Det er det ikke...for mit vedkommende. Det er fordi at jeg...tror ikke på at det der mel det smager bedre, vel altså. [Minna: Nej, nej.] Jeg tror på, at...

Minna: Nej, nej...men en bedre vare på den måde, at...det kan vi jo ikke vide vel, men, men, men det er vel fordi vi håber på, jamen der ER ikke så mange rester af alt muligt mærkeligt, vi ikke ved hvordan vil reagere i vores krop, ikk'oss. Det er jo så derfor vi godt vil give lidt mere for det, ikk'oss.

Johannes: Men det er osse fordi, der ikke er sprøjtet med nogen ting, som ryger i grundvandet, ikk'oss.

Diskurspsykologi

Disse metodikker interesserer sig lige som samtaleanalyse for den sociale orden, som skabes i konkrete tekstsituationer. På samme måde opfatter diskurspsykologi også diskursive udtryk og samtaler som udtryk for sociale praksisser. Forskellene går på, at diskurspsykologi for det første analyserer andre tekster end deciderede hverdagskonversationer, eksempelvis interviews i medierne og skrevne tekster. For det andet anerkender diskurspsykologi, at der også i samtaler kan være masser af betydning til stede, som rækker ud over selve situationen – ligesom i andre former for diskursanalyse (se næste afsnit). Men man lægger mere vægt på at se samtaler og tekster som dele af sociale praksisser, snarere end at se dem som udtalelser der konstituerer objekter og subjekter sådan som andre former for diskursanalyse (se næste afsnit) (Potter, 1996:105).

I forhold til interaktionsanalyse og samtaleanalyse argumenterer diskurspsykologien meget eksplicit socialkonstruktivistisk. Det vil sige, man antager, at det sociale liv hverken er determineret af bestemte mekanismer eller givet i forvejen. Det samme gælder derfor også for betydninger og betydningsdannelser. Når man ser på fokusgruppedata med diskurspsykologiske briller på, bilder man sig derfor ikke ind, at man kan fremanalysere deltageres ægte og endelige forhold til det, der tales om.

Jeg vil her fremhæve to hovedpointer inden for diskurspsykologi. De interesserede kan læse mere i Burr (1995), Jørgensen og Phillips (1999), Potter (1996) og Wetherell and Potter (1987). Den første hovedpointe handler om at forstå diskurser – måder at fortolke verden på – som symbolske ressourcer, der kan trækkes på i social samhandling (Wetherell and Potter, 1987:146-57). Her kaldes det fortolkningsrepertoarer. Hvad der i en fokusgruppe fikses af betydning, afhænger altså ikke kun af de situationelle processer i samtaler. Disse situationelle

socialle processer trækker også på større og mere institutionaliserede repertoarer for betydningsdannelse, som hele tiden skabes, genkonstrueres og forandres i samfundets store suppegryde af kommunikationer. Pointen er også, at disse fortolkningsrepertoarer kan bruges fleksibelt af de enkelte aktører. Man arbejder dermed ikke med en simpel model for eksempelvis accept, afvisning eller forhandling af repertoarer som eksempelvis den klassiske »encoding-decoding« model fra Stuart Hall (Schrøder, 2000:237-41).

Den anden hovedpointe er, at diskurspsykologi interesserer sig for, hvordan beskrivelser i kommunikation – her fokusgruppesamtaler – kan konstrueres, så de vil blive opfattet som »sande« eller »fakta«. I vores del af verden rangerer faktiskt prægede beskrivelser højt som en måde at overbevise hinanden om sin opfattelse af verden. De versioner af fortolkninger af verden, som konstrueres som »sande« eller faktaagtige, har større chance for at blive institutionaliseret som mere stabile repertoarer til at forstå verden (Potter, 1996:103-8). Peter Berger og Thomas Luckmann lancerede allerede i deres bog *The social construction of reality* (1966/87) argumentet om, at mange fortolkninger over tid antager en fakticitet for folk – altså en faktaagtig karakter – så folk ophører med at se en forståelse som en fortolkning og snarere ser en forståelse som »sådan er det også«. Diskurspsykologien kan bruges til at analysere, hvordan deltagere i fokusgruppediskussioner konstruerer fakticitet. Det interessante er nemlig videre, at sådanne konstruktioner bruges til at muliggøre bestemte sociale praksisser.

Jonathan Potter argumenterer i sin bog *Representing reality* (1996: 112-18) for, at der er en række konkrete strategier, som folk bruger i samtaler til at konstruere deres beretninger, så de fremstår faktaagtige. Når man analyserer fokusgruppedata, kan man derfor kigge efter disse strategier og se på, hvordan de tilsyneladende ser ud til at virke i de konkrete diskussioner. Potter nævner eksempelvis »interessefrasing« og »særlig adgang til viden«. Ved strategien »interessefrasing« vil deltagerne typisk forsøge at nedtone deres personlige interesse i en bestemt fremstilling af sagen eller argumentation for at få den til at fremstå faktaagtig. Læg eksempelvis mærke til, hvordan forældre

med små børn i samtaler om børneopdragelse kan forsøge at dæmpe, hvad de selv har på spil med deres larmende børn, og i stedet refererer til populære bøgernes argumenter om emnet, når de skal retfærdiggøre deres børns opførsel. Omvendt ved strategien »særlig adgang til viden« hvor deltagerne typisk vil understrege, hvorfor deres personlige oplevelser eller deres generelle viden i kraft af job, position eller livssituation gør, at deres fremstilling af sagen er mere autentisk. Læg også mærke til, hvordan forældre med små børn i samtaler om børneopdragelse kan forsøge at underminere legitimiteten af det, som voksne uden børn kan udtale sig om, ved at fremstille egne argumenter som mere autentiske, fordi de bygger på egne erfaringer og dermed giver en privilegeret taleposition i forhold til folk uden børn.

Begge disse strategier og de andre, som Potter nævner, kan bruges af deltagere i fokusgrupper til at danne konsensus og skabe uenigheder om eksempelvis sociale normer. Neden for følger et uddrag fra én af fokusgrupperne fra forskningsprojektet om småbørnsforældre og madrisiko, hvor brugen af strategien »interessefrasisigelse« virker tydelig. Jane og Hans er gift, og det er deres interaktion, man skal lægge mærke til, fordi Jane forsøger at nedtone sin egen interesse i at bruge kemisk ukrudtsmiddel i deres have – men det lykkes ikke helt...

Petra: Jeg var nede hos min mor og spørge, om jeg måtte låne noget »Prefix«.

Anne: Hvad er det for noget?

Petra: Det er et ukrudtsmiddel...men hun ville fandeme ikke af med det.

Jane: Det er ligesom naboen hjemme hos os.

Per: Bare det ikke bliver udvasket, så det ryger ned i grundvandet jo.

Jane: Ja. Ukrudtet det går absolut ud. Men jeg bryder mig jo ikke om, at vi bruger den. Men jeg har godt set Hans gøre det i vores side af indkørslen, og det holder det jo fint. [latter]

Hans: Aah, hun bad mig selv om det gjorde hun! [latter] Du skal ikke komme for godt i gang.

Det interessante er, at selv i en gruppesamtale, hvor nogle af de andre

deltagere – eksempelvis Petra – udtrykker accept af at bruge sprøjtemiddel, så forsøger Jane alligevel at fremstille egen praksis som følgende en større samfundsmæssig norm – at det er skidt at bruge sprøjtemidler. Og det gør hun ved at lægge ansvaret for praksissen hjemme hos dem over på manden.

Diskursanalyse

I disse år vælter det frem med forskellige metodebøger om forskellige former for diskursanalyse. Bare på dansk er der kommet tre inden for de senere år (Jørgensen og Phillips, 1999; Dyrberg et al., 2000; Åkerstrøm Andersen, 1999). Jeg vil derfor ikke beskrive de forskellige typer udførligt, men blot ridse diskursanalysens hovedpointe op, skitserer at der er forskellige metodikker, samt understrege hvad det kan bruges til i forhold til fokusgruppedata. Særligt interesserede kan starte med at læse videre i Jørgensen og Phillips eller Åkerstrøm Andersen. Men diskursanalyse kan virke overvældende at gå i gang med at bruge empirisk. Det er typisk relativt omfattende begrebsapparater, man skal sætte sig ind i for de forskellige retninger, og selve analysen vil oftest omfatte de større strukturer i tekstmaterialet.

Meget forsimplet går det meste diskursanalyse ud på at forsøge at fremanalysere de overordnede mønstre i eller rammer for, hvad der kan siges, og hvad der ikke kan siges i forskellige sociale kontekster. Det vil sige, at her interesserer man sig i endnu højere grad end diskurspsykologien for mere stabile eller historisk institutionaliserede versioner af fortolkninger af det sociale liv. Her er fokus altså på de større sociosproglige komplekser af betydning i samfundet. Desuden ser de fleste former for diskursanalyse også diskurser som konstituerende for social handling. Hvad der kan siges og ikke siges har en række konkrete, sociale konsekvenser eller udspringer af en række konkrete sociale praksisser. Hvordan man taler om biologisk og kemisk krigsførelse i medierne, har konsekvenser for, hvordan folk håndterer breve og pakker rundt omkring på arbejdspladserne.

Diskursanalyser har også anti-essentialisme som fælles varemær-

ke. Det er snarere fokus og brug af begreber, som skiller de forskellige former for diskursanalyse fra hinanden. Den mere rene Foucault-inspirerede analyse ser på, hvad der i en samtale konstitueres som objektpositioner, som subjektpositioner, og som regler for samspillet mellem disse (Åkerstrøm Andersen, 1994:15-18). Analyser inspireret af Laclau og Mouffes diskursteori ser på, hvad der i en samtale konstitueres som viden, identiteter og sociale relationer ved hjælp af begreber som nodal-punkter, ækvivalenskæder og antagonismer (Jørgensen og Phillips, 1999:50-63). Analyser inspireret af Norman Faircloughs kritiske diskursanalyse ser på, hvad der lingvistisk set kan iagttages i en samtale om tekst, diskursiv praksis og social praksis (Fairclough, 1992:3-9, 73). Og analyser inspireret af systemteoretikeren Niklas Luhmann ser på, hvilke iagttagelsesforskelle der konstitueres i samtaler (Åkerstrøm Andersen, 1999:178).

Hvilken version af diskursanalyse et projekt med fokusgruppedata bruger, bør altså afhænge af, hvad projektet fokuserer på, og hvilke teoretiske tilgange projektet i øvrigt abonnerer på. I projektet om madrisiko har jeg eksempelvis ikke brugt diskursanalytiske redskaber i særlig høj grad til fokusgruppedata, men snarere brugt dem til de øvrige tekstdata i projektet. Jeg har dog brugt diskursanalytiske redskaber til fokusgruppedata for blandt andet at se, hvilke diskursive repertoier der udkrystalliserer sig om forbrugerens rolle i samfundet i forhold til madrisiko. I den forbindelse har jeg været mest inspireret af Åkerstrøm Andersens (1994) tidlige version af diskursanalyse – nemlig at se på konstruktionen af objektpositioner (hvad tales der om), konstruktionen af subjektpositioner (hvordan tales der om handling), og hvilke regler kombinerer disse to hold positioner. Herigennem kan man nogenlunde systematisk fremanalysere forskellige diskursive repertoier, som deltagerne i fokusgrupperne trækker på. Jeg vil på ingen måde påstå, at jeg hermed skulle have lavet en diskursanalyse. Faktisk forsøger jeg at undgå at bruge udtrykket diskursanalyse, fordi dette ofte lægger op til så omfattende en forpligtelse til at købe en hel pakke af en art og så koncentrere sig om det. Jeg har snarere villet kombinere forskellige metodiske værktøjer til at produ-

cere så mange forskellige vinkler på mine fokusgruppedata som muligt – inden for tilgange der er mulige at kombinere.

Det er meget svært at vise et kort nok udsnit fra fokusgruppedata, hvor man kan se, hvordan jeg har brugt de diskursanalytiske redskaber. Typisk har jeg set på længere tekstuddrag ad gangen, og jeg har sammenlignet diverse uddrag af de forskellige fokusgrupper for at indkredse de diskursive repertoier. Det bliver derfor et lidt amputeret eksempel.

I det nedenstående uddrag af fokusgruppedata kan man argumentere for, at deltagerne trækker på to forskellige diskursive repertoier omkring forbrugerens rolle i samfundet. Et repertoire om forbrugeren som svag aktør og et repertoire om forbrugeren som selvstændig aktør med institutionel hjælp. I begge repertoier sondres der mellem forskellige objektpositioner for forskellige typer madvarer – der er de »ordentlige« og de risikable. Men repertoierne tildeler forbrugerne forskellige former for subjektpositioner. I det ene diskursive repertoire konstitueres forbrugeren i en svag position for at handle, og det kan ses ud fra relationen mellem forbrugers subjektposition og objektpositionen for viden om madvarer. Relationen konstrueres således, at viden er for kompleks eller ikke er tilgængelig, til at forbrugeren kan handle efter den. I det andet diskursive repertoire konstitueres forbrugeren i en subjektposition med bedre mulighed for handling, når relationen til objektpositionen viden om madvarer igen inddrages. Her konstrueres relationen nemlig, så viden er tilgængelig for forbrugeren og er afkompliceret af andre implicite institutionelle subjektpositioner (mærkning).

Gerda: Men a tøves det kan være frygtelig svært, når man går og prøver på at købe fornuftigt og rigtigt ind...kan du TRO på de ting, der står på de forskellige emballager og...sådan helt ned til vuggestadier for det produkt, altså du ved jo egentlig heller ikke rigtig, hvad de tager med og...så er det skidesvært. Jeg vil gerne frygtelig gerne byde mit lille barn noget ordentligt, men jeg har ikke ret store chancer for egentlig at komme til bunds.

Karen: Men det er jo osse det, der er det samme for eksempel med ...kød.

Importeret kød, der er hormonbehandlet, det er det man snakker om lige nu. Men det kan vi da osse kun være interesseret i, at det aldrig ender i danske diske...[Lotta: Fnis!] [Nis-Henrik: Det gør det.] ja det gør det jo nok. [Nis-Henrik: Helt sikkert.]

Lotta: Jamen, hvis så bare det bliver mærket med store cyklamenfarvet, at det her det er...

Nis-Henrik: (afbryder): Det hjælper ikke, sådan er det næsten altid. Det tror jeg. Du kan ikke, du kan ikke opretholde den der frygt....det tror jeg.

Lotta: Nej, men hvis det er noget, der bliver opretholdt, så ved jeg da, jeg har en valgmulighed....men nu har vi jo ingen problemer med kød.

Nis-Henrik: Nej, men jeg tror alligevel ikke man kan opretholde den der.

Lotta: Hvis det er mærket, så har vi muligheden for at vælge. Hvis IKKE det er mærket, så har man jo ingen...[Nis-Henrik: Nej, nej.]

Karen: Hvis mærkningen ikke gør, at du tager afstand...fra den ene frem for den anden, så...

Nis-Henrik: Hvis der sidder sådan et bette mærke, det er genmodificeret, tror du så at...der skal stå et stort skilt ovenover. Hvis det bare sidder på siden af varen...

Lotta: Altså for så vidt at jeg har hørt og læst om det og det står på pakken, så kan jeg godt komme hjem, men så står jeg og kigger...så åh det der det havde jeg ikke...hvis det bare er sniksnak så fik jeg ikke lige checket...det som jeg vil checke.

Gerda og Nis-Henrik og til dels Karen trækker på det diskursive repertoire »forbrugeren som svag aktør«, mens Lotta trækker på det diskursive repertoire »forbrugeren som selvstændig aktør med institutionel hjælp«.

Måske virker det som at skyde spurve med kanoner at skulle have fat i diskursanalytiske redskaber for at fremanalysere disse to repertoireer. Er det ikke forholdsvist banalt, at nogle mener, at forbrugere ikke har viden nok til at handle, og at andre mener, at forbrugere kan hjælpes til at handle, hvis viden gøres mindre kompliceret? Jo muligvis i sig selv i dette lille stykke tekstuddrag. Men det bliver mere interessant, når de samme repertoireer optræder med forskellig intensitet i

forskellige tekster, som skal sammenlignes. Og sådanne sammenligninger er ofte en del af det, som undersøgeren gerne vil bruge diskursanalytiske redskaber til. Netop disse to diskursive repertoier kan eksempelvis genfindes mange gange i data fra alle fokusgrupperne. Men når man ser på, hvad der er det dominerende diskursive repertoire om forbrugerens rolle i forhold til risiko ved mad, så er det »forbrugeren er ambivalent« i fokusgrupperne, mens det dominerende diskursive repertoire i de offentlige tekster er »forbrugeren som svag aktør« (Halkier, 2001a). Men sådan en indholdsmæssig pointe kunne jeg ikke være kommet frem med, hvis jeg ikke havde lavet det systematiske stykke tekstanalyse først.

Jeg vil gerne slutte kapitlet her af med at understrege, at de præsenterede forslag til værktøjer til bearbejdning af fokusgruppedata netop blot er eksempler. Samt at det metodisk er helt legitimt at kombinere og blive inspireret af flere forskellige – så længe kombinationerne hænger sammen med projektets problemstilling og øvrige tilgang.

